

КРИТЕРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОГРАМНО-ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

На основі аналізу сучасних концепцій ідеологічної ідентифікації політичних партій запропоновано критерії дослідження програмно-ідеологічних засад функціонування політичних партій в Україні.

***Ключові слова:** політична партія, політична ідеологія, ідеологічна ідентифікація, ліві, праві, центристські політичні партії, свобода, рівність, авторитаризм, лібертаристські партії.*

Функціонування у переважній більшості сучасних держав багатопартійної системи та вільних виборів не є достатньою гарантією формування та забезпечення демократичної партійної системи. Ключове значення тут мають ідеологічна орієнтація та ступінь демократичності внутрішньої організації політичних партій. У країнах розвинутої демократії еволюційним шляхом сформувались партії з чіткими ідеологічними принципами та сталим електоратом. У країнах, що розвиваються, становлення політичних інститутів відбувалось прискорено, тому ідеологічні засади часто нівелювалися.

Політичні події останніх років, що характеризуються гострим політичним протистоянням, свідчать, що українські провідні політичні сили ще не є повною мірою демократичними. Вони налаштовані радше на непримиренну боротьбу, аніж на досягнення згоди. Поки що наші партії не стали виразниками ідеї, ідеологічної політичної програми в межах класичного демократичного спектра, де лівий фланг представляють захисники соціальної рівності, а правий — поборники консерватизму. У програмних положеннях українських партій здебільшого містяться протилежні елементи: з одного боку, вимоги високих соціальних виплат, а з іншого — зниження податків та значної лібералізації держави. Саме тому існує потреба у чіткому визначенні системи критеріїв, за допомогою яких можна визначити ідеологічну приналежність політичної партії, що у свою чергу сприятиме структуризації партійно-політичного простору.

Серед західних політологів проблеми вироблення критеріїв для визначення ідеологічної ідентифікації досліджували З. Бауман,

Н. Боббіо, Р. Інглхарт, Г. Кітчелт, С. М. Ліпсет, Д. Нолан, М. Ревеллі, С. Роккан, М. Фрітц. На пострадянському просторі аналізують роль ідеологічного чинника у розбудові сучасної політичної партії В. Бурдяк, І. Миклашук, К. Меркотан, О. Новакова, І. Павленко, А. Романюк, О. Соловійов, І. Тарасов, К. Холодковський та ін. Проте недостатньо висвітленим залишається питання щодо типологізації політичних партій за ідеологічною ознакою, і саме це зумовлює мету даної статті — запропонувати систему критеріїв для дослідження програмно-ідеологічних засад функціонування політичних партій в Україні.

Однією із історично перших типологій політичних партій за ідейною ознакою був їхній поділ на праві, центристські та ліві. Даний розподіл було запроваджено у зв'язку із подіями Великої французької революції XVIII ст., коли в залі засідань Національної Асамблеї — парламенту Франції — праворуч від головуючого розташовувались консерватори (прихильники монархії), ліворуч — радикали, які обстоювали ідеї загальної рівності, а помірковані займали місця в центрі зали — посередині між консерваторами та радикалами.

З того часу проблема пошуку критеріїв для розміщення політичних партій за право-лівою шкалою знаходиться у полі зору науковців значний період часу. Так, сучасний італійський політичний філософ Н. Боббіо у своїй роботі «Праві і ліві: зміст і значення однієї політичної відмінності» (1994 р.) вказує на те, що в сучасних умовах деідеологізації політики на рівні партійних програм, які більше орієнтовані на прагматичний підхід у здійсненні влади, «ліво-правий континуум» як інструмент із жорстко заданою системою координат не може повною мірою відобразити весь спектр партійних доктрин і пов'язаних з ним типів партійної політики. Це, у свою чергу, викликає потребу доповнити двомірне вимірювання континууму новими координатами. Він пропонує модель з пересічними вісями: горизонтальною, утворюваною координатами «рівності – нерівності», і вертикальною, утворюваною координатами «свобода – авторитаризм» [1, с. 76].

У рамках даної схеми партії, що є прихильниками «свободи», в політико-ідеологічній сфері диференціюються за критерієм «рівності – нерівності» на лівий та правий центри. У той же час поборники «авторитаризму» в здійсненні влади класифікуються як ліві та праві радикали, або як крайні сили континууму.

Ця модель є спрощеною та абстрактною, оскільки координати вісі вимагають подальшої конкретизації. Так, радикальні ліві саме в ідеологічному відношенні можуть бути більшими поборниками

свободи, але в той же час в аспекті здійснення влади можуть бути достатньо авторитарними. В свою чергу праві можуть бути достатньо радикальні в своїх ідеологічних установах, але в той же час дотримуватися неавторитарних методів здійснення влади («Національний фронт» Ле Піна) і визнавати демократичні норми і процедури. Враховуючи це, можна зробити висновок, що співставлення категорій «свобода» і «авторитаризм» не є коректним. Як відзначає К. Холодковський, посилаючись на С. Оллу: «Категорія «рівність» вже не може вважатися істотним критерієм розрізнення на лівих і правих, бо сьогодні дискутується не стільки абстрактна рівність, скільки співвідношення між рівністю прав і рівністю можливостей, і навіть ліві віддають перевагу над ним терміну «справедливість» [2, с. 94].

Н. Боббіо, використовуючи у якості релевантного критерію розмежування правих і лівих різне ставлення до ідеалу рівності, а релевантним критерієм розмежування помірнього і екстремістського крила — різне ставлення до свободи, схематично розділяє спектр політичних рухів на чотири частини:

- у край лівими є рухи, одночасно егалітарні та авторитарні; найбільш важливим історичним прикладом є яacobінство, яке навіть можна застосувати (і яке дійсно застосовується) для характеристики різних історичних періодів і ситуацій;
- лівоцентристськими є вчення і рухи, одночасно егалітарні і лібертаристські, які сьогодні ми можемо позначити виразом «ліберальний соціалізм», що включає всі соціал-демократичні партії, хоча вони й розрізняються за своїми політичними практиками;
- правоцентристськими є вчення і рухи, одночасно лібертаристські та антиегалітарні, до числа яких входять консервативні партії, що відрізняються від правих реакційних партій своєю прихильністю демократичному методу, але при цьому відносно ідеалу рівності вони проголошують себе прихильниками виключно рівності перед законом, яка має на увазі лише обов'язок судді неупереджено застосовувати закони;
- у край правими є вчення і рухи, одночасно антиліберальні й антиегалітарні, прикладами яких є фашизм і нацизм [3].

Хоча пропонуючи таку схему, сам Н. Боббіо вказував на те, що дійсність різноманітніша, ніж ця схема, збудована лише на підставі двох критеріїв, але дані критерії є фундаментальними і дозволяють зрозуміти, чому незважаючи на свою різноманітність, у критичних

ситуаціях радикально ліві та праві можуть солідаризуватися і об'єднуватися в союзи.

Розширити схему розподілу на лівих і правих, використавши дві основні вісі — політичні та економічні свободи, запропонував засновник теорії лібертаризму американський учений Д. Нолан.

По лівій вісі схеми відкладені політичні свободи, перш за все, пов'язані з традиційними гарантіями опозиційної діяльності громадян. Це свобода слова, свобода зборів, свобода обирати і бути обраним в органи влади. Сюди ж належать свобода віросповідання, свобода вибору служити або не служити в армії, свобода вживання речовин, що змінюють свідомість (тютюн, алкоголь, наркотики), свобода перетинати державні кордони та інше.

По правій вісі розташовані економічні свободи, пов'язані із забезпеченням приватної власності, свободою укладення контракту, свободою від податків, свободою від митних зборів, свободою від втручання держави в економічне життя (Схема 1).

Схема 1. Розподіл політичних партій Д. Нолана

Відповідно до цього перетину можна виділити п'ять основних політичних сил. Авторитаріанці вважають, що зайві свободи людям не потрібні взагалі. Прикладами може служити діяльність партій, які

очолювали А. Гітлер і Й. Сталін. Ігноруючи політичні свободи, вони упевнені, що всяка людська діяльність має бути предметом державного контролю, і навіть незначний рівень свободи, як особистої, так і економічної, — небезпечний. Авторитарянці не обов'язково є супротивниками демократії; багато хто з них вірить, що уряд виконує колективну «волю народу». У нижньому кутку діаграми авторитаризм перетворюється на тиранію. До цієї групи належать марксистки, соціалісти, комуністи, фашисти, які вважають, що будь-яка людська діяльність має бути тією або іншою мірою предметом державного контролю [4].

Партії правого спрямування, консерватори орієнтуються на свободу ринку, яка може забезпечуватись будь-якими методами та силою правової держави. Іноді їхня діяльність може призвести до консервації стану суспільного розвитку, адже діє заборона на реалізацію політичних свобод, цензура, заборона розлучень, церковна освіта, заборона на тютюн, алкоголь, наркотики.

Відповідно до вищезазначеної моделі політичні партії лівого спрямування, соціал-демократи, визнають необхідність політичних свобод, але обережно ставляться до свобод економічних. Відстоюючи свободу слова, віросповідання, пріоритет надають реалізації права рівності. Ліві вважають, що забезпечити таку рівність необхідно, а навіть і треба силою держави. Роль держави у такому разі полягатиме у насильному скороченні доходів багатих, і роздачі вилучених грошей бідним.

Політичні партії центристського спрямування визнають, що людям потрібні й політичні, й економічні свободи. Але вони зазвичай використовують дуалістичний підхід до їхнього трактування. Наприклад, свобода слова і свобода совісті визнаються центристами, але в той же час не визнається свобода служити або не служити в армії. Центристи можуть заявляти про визнання пріоритетності права на приватну власність, і в той же час проводити протекціоністську політику. Партій, які відносять себе до представників центристського спрямування, за кількістю зазвичай більшість. Вони характеризуються гнучкою позицією з приводу сучасних політичних проблем. Саме цим і зумовлюється прагматичний, а не ідеологічний характер їхніх об'єднань.

На думку Д. Нолана, у цілому суспільство в будь-якій країні тяжіє до лівоцентристської орієнтації. Це означає, що середня людина визнає необхідність частини політичних і частини економічних свобод, але політичних свобод вона вважає за краще мати більше, ніж економічних [5].

Будь-яке важливе питання життя країни розглядається політичними партіями з двох сторін: політичної та економічної. І представники лівого та правого спрямувань пропонують протилежні рішення, які засновані на тих або інших обмеженнях із боку держави. Проблемою ідентифікації партій лівого спрямування є їхнє одночасне визнання всіх політичних свобод при повному запереченні пріоритетності ринкових відносин. У свою чергу, партії правого табору категорично впевнені, що за будь-якої слушної нагоди необхідно вводити цензуру й ухвалювати закон про обмеження свободи зібрань, а також необхідну релігійність.

У той же час існує багато людей, які визнають необхідність як свобод політичних, так і економічних. Вони стають соціал-демократами, коли розмова заходить про політику, і консерваторами, якщо мова йде про економіку. Це — представники верхньої частини схеми — лібертаріанці. Д. Нолан та його співавтор М. Фрітц, засновник руху «Захисники самоврядування», відстоювали позиції лібертаріанства і вважали, що держава не може надати людині певні блага, не пограбувавши перед цим іншу людину. Саме тому лібертаріанці виступають за відміну насильницького оподаткування як методу фінансування державних функцій і закликають до заміни оподаткування добровільними способами фінансування необхідних державних функцій. Також лібертаріанці прагнуть до зменшення розмірів уряду, до обмеження його втручання в життя громадян, до закріплення за ним лише функцій допомоги громадянам у захисті їхніх прав [Цит. за : 6].

Сучасні американські політологи С. М. Ліпсет та С. Роккан роблять наголос на те, що в сучасних постіндустріальних суспільствах істотно трансформувалася механізм вироблення політичних переваг. Згідно з класичною моделлю на політичний вибір громадян впливає поєднання п'яти змінних: суспільного стану, рівня доходів, якості освіти, місця проживання і релігійної приналежності. За традиційною моделлю Ліпсета-Роккана вважалося, що громадяни зі скромним матеріальним достатком, невисоким рівнем освіти, зі статусом робітника або дрібного службовця тяжіють до партій лівого спектра. Наприклад, вони обирають соціал-демократію за її прихильність до матеріальних цінностей. Навпаки, громадяни з престижною освітою і високим соціальним статусом, матеріально забезпечені утворюють масову базу консервативних партій. Релігійна частина населення відає свої переваги відповідним релігійним партіям.

Перехід до постіндустріальних технологій у розвинених країнах призводить до витіснення в суспільній свідомості традиційних

(матеріальних) цінностей. Їх замінюють такі нематеріальні цінності, як спосіб життя, можливості самореалізації особи, солідарність, якість середовища існування тощо, носіями яких є високоосвічені і пристосовані до життя в умовах інформаційної революції соціальні групи. Економічне зростання зрівнює соціальні відмінності, ліквідує істотні класові антагонізми. Суспільство переходить від конфлікту як способу розвитку до згоди. В умовах різноманіття соціальних інтересів політичні партії вимушені відмовлятися від ідеологічного й інтелектуального керівництва масами.

Застосовуючи вищенаведену модель Ліпсета-Роккана на вивчення політичних реалій в країнах Центральної і Східної Європи, виокремлюємо гіпотезу сучасного американського політолога Г. Кітчелта, який робив висновок про те, що в посткомуністичних країнах формуються два соціальних поділи: ліво-правий (соціально-економічний) і авторитарно-лібертарний. У результаті їхнього поєднання формується опозиція між тими, хто підтримує ідеї державного втручання в економіку при збереженні авторитарних форм правління, і тими, хто певним чином суміщає прихильність до ринкової економіки з «лібертарною» позицією щодо питання громадянських прав і свобод. Г. Кітчелт пов'язує виникнення соціально-економічного розмежування між «лівими» і «правими» з успіхами ринкових реформ. Якщо реформи не проводились або не мали успіху, даний поділ не виникає. Тоді визначальну роль в електоральній політиці відіграють питання, що варіюються від однієї виборчої кампанії до іншої. Даний підхід піддавався критиці, оскільки вважали, що економічна модернізація, яка проводилась в багатьох авторитарних країнах, значно вплинула на лібералізацію політичної культури цих суспільств. У результаті в суспільстві сформувався значний прошарок, прихильний до цінностей лібералізму. Дані цінності формують базу підтримки економічного лібералізму навіть серед тих, хто не виграв від реформ [Цит. за : 7, с. 117].

Спробу комплексної класифікації партій «ліво-правого» континууму зробив В. Швейцер [8, с. 58–60]. Констатуючи неадекватність у застосуванні класичної моделі «ліві–центр–праві» в умовах «соціалізованого капіталізму» і глобалізації, автор пропонує класифікувати партії й політичні рухи в два крупні табори: системний табір і антисистемний табір.

Системний табір включає як лівих, так і правих, тобто це ті політичні сили, які готові з тими або іншими обмовками визнати існуючу систему «соціалізованого капіталізму», що склалася до 90-х років ХХ століття, і сприймають сучасний тип глобалізації як

об'єктивний, закономірний процес. На думку автора, в цей табір входять партії ліберально-консервативного спрямування, соціал-демократи з реформованими комуністами і значна частина екологічного табору, що знайшла себе в коаліційних урядах ряду держав.

Антисистемний табір виглядає широкіше. В ідеологічному плані його представники на рівні політичних партій і рухів виступають з антиглобалістських позицій. Його праве крило формують представники націоналістичних партій, негативно оцінюючи соціально-економічні проблеми в рамках своїх держав, викликані процесами глобалізації. Насамперед це питання нелегальної еміграції, національної і конфесійної терпимості у все більш інтернаціоналізованому співтоваристві європейських держав. До даного полюсу можна віднести «Національний фронт» у Франції. Ліве ж крило антисистемного табору складається, насамперед, із троцькістських партій і рухів, що стоять на принципах інтернаціоналізму і боротьби з «імперіалізмом» і «глобальним капіталом».

Очевидно, що «ліво-правий» континуум як класифікатор партійної ідеології потребує постійного доповнення, проте «ліво-праву» бінарну опозицію у вигляді боротьби протилежностей активно використовують як в теорії, так і в практиці, адже політична взаємодія лівих і правих до цього часу є інструментом політичної класифікації партій і рухів, незважаючи на їхні внутрішні зміни в ході історичного процесу.

На основі проведеного аналізу можна визначити засадничі цінності правих, центристських та лівих політичних сил (таблиця 1).

Відмінність партій правого та лівого спрямування полягає в таких тезах. Праві — категорично відхиляють поширення демократії на економіку та суспільство; ліві — навпаки, ставлять за мету об'єднати суспільство в демократію та підвести під демократичне суспільство соціальний фундамент як гарантію свободи. Праві — відхиляють соціальну рівність; ліві — вимагають реальну, дійсну соціальну рівноправність, а не лише однаковість всіх перед законом. Праві — ставлять на авторитет та ієрархію; ліві — вимагають дійсної та ефективної реалізації права більшості вирішувати напрямки політики чи реформ шляхом упровадження демократичних засад державної влади, її поділу на гілки та їхні рівності. Стратегія лівих спрямована на конструктивні реформи, а праві, на відміну, вимагають статус-кво, особливо в питаннях приватної власності. Тобто ліві виступають завжди за зміни (реформи), а праві, навпаки, завжди ставлять

запитання: «Які саме питання та правила мають право залишитися без змін?»).

Т а б л и ц я 1

Засади принципи та цінності правих, лівих, центристських політичних партій

Принципи та цінності правих партій	Принципи та цінності центристських партій	Принципи та цінності лівих партій
1	2	3
Релігія, моральність, заборона абортів	Релігія, моральність, відстоювання права на вибір	Атеїзм, моральний релятивізм, аборти за кошт держави
Пріоритетність традицій, звичаїв	Раціональний підхід до відтворення традицій	Заперечення традицій
Національні цінності, патріотизм, Європа націй	Консолідуєча система громадянських цінностей	Інтернаціоналізм, космополітизм, Європа регіонів
Персоналізм	Компроміс між персоналізмом та колективізмом	Колективізм
Вільний ринок	Ефективне поєднання вільного ринку та державного втручання у його функціонування	Етатизм, державне регулювання
Суспільна ієрархія, елітаризм	Егалітаризм у можливостях	Егалітаризм
Низькі податки	Гнучкий підхід до податкової політики	Високі податки
Обмеження ролі держави, децентралізація	Раціональне втручання держави у сферу суспільних відносин, децентралізація	Розбудова державного апарату, централізація
Інформаційний плюралізм	Вільний доступ до інформації	Контроль держави за поширенням інформації
Сім'я з сильним авторитетом батьків, добро сім'ї, відповідальність батьків за дітей	Сім'я як запорука втілення здатностей та можливостей	Сім'я як спільнота рівних, апологія прав особистості
Школа з вивченням релігії, яка спирається на	Школа, підпорядкована державі, вищі освітні	Школа, підпорядкована учням, освітні заклади,

авторитет вчителя та моральні цінності	заклади мають право на самоврядування	підпорядковані державі
Культ сили, агресивність зовнішньої політики	Вибірковий силовий підхід, мирне співіснування	Паціфізм, антимілітаризм, мирне співіснування

Цікаву інтерпретацію даній проблемі надавав американський політолог К. Дойч. Він зазначав, що ліві — це прихильники соціальної рівності, відповідно, праві виступають її противниками. Причому розподіл людей на лівих і правих залежить від співвідношення прибутку та освіти: люди, в яких освіта значно вища, ніж прибуток, відрізняються лівими поглядами; ті ж громадяни, прибуток яких набагато перевищує рівень освіти, зазвичай займають праві позиції [9].

У сучасних умовах ліберальної демократії ця картина може бути доповнена наявністю великого демократичного центру, який функціонує в межах політичної системи, не заперечуючи законності поступових економічних та соціальних змін. На противагу центру, праві та ліві полюси політичного спектра – це меншість, яка прагне докорінно змінити конституційну та соціальну системи. Ліві — в антикапіталістичному напрямі, праві — в ультранационалістичному (навіть інколи расистському). Розташування політичних сил і їхня частка в політичній системі визначають конфігурацію партійної системи держави.

Доктор філософських наук, професор М. Недюха зазначає, що поділ на лівих і правих за ідеологічним принципом у тому вигляді, в якому він використовується при аналізі європейських політичних систем, в українських умовах є досить умовним. Так, у країнах західної демократії лівими вважаються партії, які в своїх програмах захищають інтереси малозабезпечених верств населення та орієнтуються на формування централізованої або контрольованої державою економіки. Центристські партії захищають інтереси середнього класу, тобто людей, які мають досить високу заробітну платню: вчителів, лікарів, науковців, працівників високої кваліфікації тощо. Праві партії за кордоном захищають інтереси великого капіталу. Вони орієнтуються на жорстку ринкову економіку, виступають за згортання державного втручання в економіку, обмеження державного фінансування соціальних програм.

В Україні ж, зазначає науковець, хоча суб'єкти виборчих перегонів як «ліві – праві» теж визначаються за вищевказаними ознаками, але в свідомості українського виборця позиціонування за цим поділом проходить, в першу чергу, згідно не з економічним аспектом, а національно-демократичним і зовнішньополітичним. Тобто українські праві виступають за рух України до

західноєвропейської спільноти (ЄС, НАТО), підтримку української мови, народних звичаїв і традицій. Ліві прагнуть ширшого інтегрування України з державами пострадянського простору, передусім з Росією, вирізняються значно меншою спрямованістю на підтримку духовно-культурної спадщини українського народу – аж до надання російській мові статусу державної [10].

Тож використовуючи світовий досвід спроб класифікації політичних партій на праві, ліві та центристські, а також розуміючи умовність використання такої типології для українських партій, можна сформулювати такі критерії дослідження програмно-ідеологічних засад функціонування політичних партій: визначення провідного актора суспільних перетворень по лінії «людина – нація», оцінка соціально-економічних проблем, механізм взаємодії держави та громадянського суспільства, рівень централізації владних відносин, оцінка ролі середнього класу у формуванні стабільної економічної політики, основні вектори зовнішньополітичної діяльності.

Література

1. Bobbio N. *Left and Right : The Significance of a Political Distinction* / N. Bobbio. — Chicago : University of Chicago Press, 1997. — 256 p.
2. Холодковский К. Г. Противостояние левые-правые : анахронизм или смена координат? / К. Г. Холодковский // Политические исследования. — 2006. — № 6. — С. 81—96.
3. Bobbio N. *Left and Right : The Significance of a Political Distinction* / N. Bobbio. — Chicago : University of Chicago Press, 1997. — 256 p.
4. Бергланд Д. Либертарианство за один урок [Електронный ресурс] / Дэвид Бергланд / [пер. В. Жилин]. — Режим доступа : <http://libertynews.ru/node/573>
5. Нікогосян О. Тенденції розвитку політичних партій у посткомуністичних країнах / Ольга Нікогосян // Віче. — 2008. — № 2. — С. 8—9.
6. Левенчук А. Политики: правые, левые и верхние [Электронный ресурс] / А. Левенчук // Бизнес-журнал. — 1998. — № 3. — Режим доступа : http://www.libertarium.ru/l_bj_3
7. Шевченко Ю. Д. Поведение избирателей в России: основные подходы / Ю. Д. Шевченко // Политическая наука. — 2000. — № 3. — С. 111—130.
8. Швейцер В. Я. Многопартийность: перемены на западном фронте / В. Я. Швейцер // Современная Европа. — 2003. — №2. — С. 55—63.
9. Введение в политологию : словарь-справочник / [сост. Курцияшин Г. Л. и др.]. — М. : Аспект-Пресс, 1996. — 263 с.
10. Недюха М. Идеология як критерій класифікації політичних партій / М. Недюха, О. Михайлич // Політичний менеджмент. — 2006. — № 2 (17). — С. 45—53.

На основе анализа современных концепций идеологической идентификации политических партий предложены критерии исследования программно-идеологических принципов деятельности политических партий в Украине.

Ключевые слова: *политическая партия, политическая идеология, идеологическая идентификация, левые, правые, центристские политические партии, свобода, равенство, авторитаризм, либертариистские партии.*

On the basis of modern concepts of ideological identification of political parties proposed criteria for the study program ideological functioning of political parties in Ukraine.

Key words: *political party, political ideology, ideological identification, left, right, centrist political parties, freedom, equality, authoritarianism, libertarian party.*

Агафонова Ганна Сергіївна – доцент кафедри політології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Новакова О. В.